

УДК 070:347.78(043.3)

Л. І. Данча

ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МАСМЕДІА ЯК ЧИННИК КОМУНІКАЦІЙНОГО БАЛАНСУ, КОМУНІКАЦІЙНОГО КОНСЕНСУСУ ТА МІНІМАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАЦІЙНИХ РИЗИКІВ: АКТУАЛЬНИЙ КОНТЕНТ

У статті розкрито значення правової відповідальності масмедіа як чинника комунікаційного балансу, комунікаційного консенсусу та мінімалізації комунікаційних ризиків в інформаційно-комунікаційній системі «масмедіа – держава – суспільство». Зазначено, що в кризові, переломні періоди суспільного розвитку поряд з внутрішньосистемними виявами медіаправової відповідальності, конститутованими на мікро- та мезорівнях інформаційно-комунікаційної взаємодії, першочергово значення набувають її макросистемні аспекти, визначені глобальними соціополітичними та інформаційними викликами. Проаналізовано актуальний контент правової відповідальності українських ЗМІ.

Ключові слова: медіаправо, правова відповідальність ЗМІ, комунікаційний баланс, комунікаційний консенсус, комунікаційні ризики.

І. Вступ

Властиве сучасності поєднання демократичних та євроінтеграційних процесів з кризовими соціополітичними явищами й зовнішніми інформаційними викликами виокреслює перехідний, «біфуркаційний» стан соціокультурної системи та актуалізує громадсько-консолідаційні й державно-консолідаційні функції українських ЗМІ. Іманентні їм як професіоналізованому, інституціоналізованому комуніканту, вони потребують регулятивного потенціювання, важливе місце в якому належить правовому забезпеченню діяльності засобів масової інформації.

Аналіз останнього в площині прикладних соціально-комунікаційних технологій вимагає виокремлення теоретичних концептів, що відображають не лише комунікаційний зміст права, а і його синергію з комунікаційним потенціалом масмедіа. Одними з них є комунікаційний баланс та комунікаційний консенсус, забезпечені правовою відповідальністю ЗМІ.

У сучасній українській соціально-комунікаційній традиції концептуальне осмислення нормативно-правової бази функціонування ЗМІ, правових аспектів їх відносин з державою та громадянським суспільством, взаємозв'язку правового й морально-етичного регулювання журналістської діяльності, свободи та відповідальності масмедіа і їх значення в процесах демократизації й українського державотворення, комунікаційної дифамації, правових вимірів функціонування інтернет-ЗМІ, історичного розвитку медіаправа відобразили праці К. Афанасьєвої, З. Галаджун, В. Гвоздева, В. Здоровеги, В. Іванова, С. Костилюєвої, С. Криворучко, І. Крупського, О. Кузнецової, В. Лизанчука, В. Литвина, А. Москаленка, К. Москальчука, Б. Потятиника, Т. Приступенко, В. Різуна, К. Трегуба, Ю. Фінклера, І. Чиж, Я. Ширченко, В. Шкляра та ін.

Соціально-комунікаційному вивченню правових засад функціонування масмедіа посприяли праці фахівців з державного управління, у яких висвітлено пріоритети державної політики в інформаційній сфері (О. Валевський, Є. Макаренко, В. Рябало), законодавчі аспекти відносин влади і ЗМІ (О. Бухтатий, Ю. Нестеряк, О. Пронченко).

Підґрунтям соціально-комунікаційної концептуалізації правового регулювання діяльності засобів масової інформації є правознавчі розвідки, присвячені аналізу медіаправа в контексті інформаційного права України (В. Баскаков, К. Беляков, В. Брижко, В. Гавловський, М. Дімчогло, О. Дзьобань, В. Залізник, Р. Калюжний, Г. Красноступ, Н. Кушакова, В. Ліпкан, А. Марущак, О. Марценюк, О. Нестеренко, С. Петров, Т. Слінько, С. Тарадай, В. Цимбалюк, М. Швець, Ю. Шемшученко, В. Шкарупа), правовим засадам інформаційного суспільства, міжнародним стандартам права на інформацію, державній політиці щодо інформації та ЗМІ (О. Арістова, К. Беляков, В. Брижко, О. Вознесенська, П. Войтович, О. Дзьобань, І. Домбровський, Р. Колпак, О. Кравчук, Г. Красноступ, З. Кукіна, Ю. Нестеряк, А. Новицький, А. Письменицький, Н. Савінова), правовим аспектам інформаційної безпеки держави та захисту суспільства від шкідливої інформації (Б. Кормич, О. Лисенко, Ю. Максименко, В. Цимбалюк), правовому забезпеченню свободи та відповідальності ЗМІ (К. Волинка, Р. Головенко, Т. Збирак, О.В. Каплій, І. Коваленко, М. Місьо, А. Олійник, В. Павликівський, Д. Проценко, В. Рященко, В. Середюк, Е. Тітко), охороні та захисту честі, гідності й ділової репутації фізичної та юридичної особи від зловживання правом на свободу слова (А. Ерделевський, Д. Луспенник, Н. Петрова, І. Саприкіна), історичним ви-

мірам медіаправа (Ю. Гавдьо), правовим аспектам діяльності електронних ЗМІ (Ю. Кобзар). Сформованість медіаправового дискурсу підтвердили узагальнювальні наукові праці з питань конституційно-правового забезпечення діяльності масмедіа, передусім, О. Вознесенської та О. Каплій. Чималого значення в журналістикознавчому осмисленні прикладних характеристик медіаправа набули правознавчі студії комунікативної природи права в контексті посткласичного пророзуміння (А. Токарська).

Водночас подальших наукових розвідок потребують соціально-комунікаційні аспекти медіаправа в його синергії з комунікаційним потенціалом ЗМІ.

II. Постановка завдання

Метою статті є розкриття значення правової відповідальності масмедіа як чинника комунікаційного балансу, комунікаційного консенсусу та мінімалізації комунікаційних ризиків в інформаційно-комунікаційній системі «масмедіа – держава – суспільство».

III. Результати

На сучасному етапі вітчизняної історії, позначеному ускладненням соціально-економічної ситуації та зовнішніми соціополітичними викликами, актуалізується здатність соціокультурної системи до саморегуляції, самозбереження й саморозвитку. Останнє пов'язано не лише з набуттям нових якостей і підвищенням адаптивних можливостей, а й з інтенсифікацією доцентрових, консолідаційних процесів, які щодо інформаційно-комунікаційних відносин конкретизуються в досягненні *комунікаційного балансу та комунікаційного консенсусу* як чинників консолідації інформаційного простору. Необхідною передумовою їх забезпечення постає *відповідальність суб'єктів інформаційно-комунікаційної взаємодії*, передусім, інституціоналізованого, професійного комуніканта – ЗМІ, відображена в медіазаконодавстві та медіаправових функціональних принципах.

Розглянемо явища комунікаційного балансу та комунікаційного консенсусу, а також причинно-наслідковий зв'язок із ними правової відповідальності ЗМІ.

Спираючись на усталені в науковій традиції визначення, поняттям *комунікаційного балансу* означаємо стан інформаційно-комунікаційної системи, за якого інформаційно-комунікаційна взаємодія вибудовується з урахуванням комунікаційних очікувань, інтересів, прав і обов'язків усіх її учасників і спрямовується на якнайефективнішу реалізацію соціально значущих *комунікаційних цілей*. Відповідно, під *комунікаційним консенсусом* розуміємо стан урівноваженості та функціонального оптимуму інформаційно-комунікаційної системи, забезпечений *свідомим прийняттям* учасниками інформаційно-комунікаційної взаємодії суспільно вагомих цілей, соціальних, зокрема правових, норм та покладанням на себе соціальних (зокрема правових) обов'язків. Таким чином, щодо комунікаційного балансу комунікаційний консенсус постає його суб'єктивно-рефлексивним виміром, визначеним інтеріоризацією соціальних (зокрема правових) норм та усвідомленням взаємоприйнятних правил інформаційно-комунікаційної взаємодії. У свою чергу, *правова відповідальність ЗМІ* як *обов'язок* діяти згідно з *правовими нормами*, виконувати *приписи права*, не зловживати суб'єктивними правами, може бути розглянута як передумова, нормативно-правова гарантія, механізм забезпечення комунікаційного балансу та комунікаційного консенсусу.

Підкреслимо, що саме соціальна, насамперед, правова, відповідальність ЗМІ слугує уникненню *комунікаційних ризиків* – дисфункціональних чинників інформаційно-комунікаційної взаємодії, що зумовлюють порушення її параметрів (структурно-функціональних, змістових, мотиваційних, ціннісно-орієнтаційних, інтенційних, нормативно-правових тощо) на мікро-, мезо- та макрорівнях, провокують зниження функціонального й адаптивного потенціалів інформаційно-комунікаційної системи та її деструкцію.

Щодо українського медіапростору істотним вважаємо те, що в кризові, переломні періоди історії поряд з внутрішньосистемними виявами медіаправової відповідальності, конституційованими на мікро- та мезорівнях інформаційно-комунікаційної взаємодії (уникнення комунікаційної дифамації, комунікаційних бар'єрів у взаємодії ЗМІ, влади, суспільних інституцій тощо), першочергово значення набувають її макросистемні аспекти, визначені глобальними соціополітичними та інформаційними викликами (запобігання громадянським конфліктам, підтримання громадянської та державної єдності, захист національного інформаційного простору тощо).

Проаналізуємо *актуальний контент* правової відповідальності українських ЗМІ. У подальшому враховуємо, що в основу всіх її соціально-комунікаційних об'єктивацій покладено *колізію* між правом на свободу слова (свободу масової інформації) і захистом інтересів особи, держави, суспільства, наслідком вирішення якої є досягнення комунікаційного балансу, комунікаційного консенсусу та мінімалізація комунікаційних ризиків.

На *мікрорівні інформаційно-комунікаційної взаємодії* однією з основних нормативно-правових вимог, порушення якої передбачає правову відповідальність ЗМІ, є непоширення інформації про особу, що ганьбить її гідність, честь чи ділову репутацію. У конституційній площині останню відображено в ст. 32, 55 Основного Закону, якими передбачено судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права невтручання в особисте і сімейне життя [5]. Споріднені правові положення зафіксовано в ч. 1 ст. 201, ч. 1 ст. 270,

ч. 1 ст. 275, ст. 277, ст. 278, ст. 280, ст. 297, ст. 299, ст. 301, ст. 302 Цивільного кодексу України; ст. 182 Кримінального кодексу України; ч. 2 ст. 30 Закону України «Про інформацію»; ст. 3, ст. 37 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»; ч. 2 ст. 6, ч. 1 ст. 59, ч. 1 ст. 60, ч. 1 ст. 61, ч. 1 ст. 63, ч. 1, ч. 6 ст. 64, ч. 1 ст. 65, ч. 1 ст. 66 Закону України «Про телебачення і радіомовлення»; ст. 33 Закону України «Про інформаційні агентства».

Зауважимо, що впродовж років державної незалежності саме позови про захист честі, гідності й ділової репутації лишались найпоширенішими претензіями до ЗМІ [1, с. 33; 2; 7, с. 69].

На нашу думку, у соціально-комунікаційній предметно-методологічній площині найбільш вдалу концептуалізацію відповідальності масмедіа за завдання шкоди честі, гідності та діловій репутації фізичної чи юридичної особи здійснено З. Галаджун. Зокрема, для виявлення комунікаційних аспектів проблеми дослідниця вводить у науковий обіг поняття *дифамаційного делікту як чинника комунікаційного ризику*, до ознак якого зараховує таке: «конфлікт двох конституційних прав – права на захист честі, гідності та ділової репутації, з одного боку, та права на свободу слова та масової інформації – з другого»; поширення відомостей, тобто їх доведення до відома хоча б однієї особи в будь-який спосіб; невідповідність поширених відомостей дійсності або ж їх неправдивий виклад; опорочення розповсюдженими відомостями честі, гідності, ділової репутації позивача та (або) членів його сім'ї; «поширення інформації, що порушує особисті немайнові права, тобто або завдає шкоди відповідним особистим немайновим благам, або перешкоджає особі повно і своєчасно здійснювати своє особисте немайнове право»; участь у конфлікті засобів масової інформації як однієї з його сторін [1, с. 34]. Важливим щодо розкриття комунікаційної природи правової відповідальності ЗМІ вважаємо міркування З. Галаджун, що судовий захист честі, гідності та ділової репутації «можливий лише за умови одночасного захисту права на свободу слова і права на масову інформацію» та умотивованого вирішення колізії між ними [1, с. 34].

Подібної позиції притримується Д. Луспеник, згідно з твердженням якого, «обмеження свободи слова, думки і інформації повинно бути виправданим в кожному конкретному випадку при розгляді справ про дифамацію і лише з підстав, передбачених ч. 3 ст. 34 Конституції України» [6, с. 2], а критеріями виправданості обмеження в судовій практиці повинно слугувати те, «чи будуть обмежені права, передбачені ч. 1 і 2 ст. 34 Конституції України, якщо вимоги позивача будуть задоволені; чи має таке обмеження легітимну мету, тобто чи спрямовано воно на захист такої мети; чи передбачено обмеження законом; чи потрібні такі обмеження в демократичному суспільстві» [6, с. 2]. З-поміж актуальних правотворчих завдань науковець вказує на введення в національне законодавство терміна «дифамація» для означення правопорушення, що передбачає «приниження честі, гідності та ділової репутації потерпілого шляхом поширення про нього недостовірної інформації фактичного характеру, що є зловживанням свободою слова і думки, масової інформації» [6, с. 3], а невіршеним питанням правозастосування вважає врахування принципів та методології Європейського Суду за ст. 10 Конвенції прав людини, що стосуються дифамаційних спорів [6, с. 4].

Отже, аналіз мезіазаконодавства дає змогу зробити висновок, що на сьогодні в Україні створено достатню нормативно-правову базу для усунення мікрокомунікаційних ризиків у ділянці захисту честі, гідності, ділової репутації особи. Водночас подальшого вдосконалення потребує правозастосування, позаяк значна частина позовів до ЗМІ є необґрунтованою та має приховані, недотичні до предмета позову цілі [4, с. 129].

Важливого значення у функціонуванні масмедіа набуває юридична відповідальність, локалізована на *мезорівні соціально-комунікаційних відносин*: у площині відносин ЗМІ з органами законодавчої, виконавчої, судової влади, правоохоронними структурами; пов'язана з їх участю в інституціоналізованих, упорядкованих нормах права суспільних процесах (передвиборчих, виборчих, досудового розслідування, судового провадження тощо). Відповідно, найпоширенішими *інформаційно-комунікаційними деліктами мезорівня* постають розповсюдження недостовірної чи необ'єктивної інформації, що завдає шкоди діяльності та авторитету органів державної влади та місцевого самоврядування; перешкоджає передвиборчим, виборчим процесам; розслідуванню правоохоронними органами злочинів, судовому провадженню тощо.

Зауважимо, що, на відміну від комунікаційної дифамації, означений правовий аспект відповідальності не набув достатнього висвітлення у зв'язку з тривалим опозиціонуванням ЗМІ державній владі та властивою першому десятиріччю державної незалежності гіпертрофією масмедійної «свободи від». Водночас в умовах зовнішньополітичної загрози й загострення внутрішніх суперечностей саме солідарність громадян та уряду постає передумовою державної й громадянської єдності, національної безпеки, протистояння інформаційним викликам. Підкреслимо, що йдеться не про обмеження свободи слова, а про свідомі та добровільні зобов'язання медіа щодо утвердження авторитету національної державності, «проекування» правопорядку через масову взаємодію» [14, с. 309] при об'єктивному, виваженому, спрямованому на досягнення суспільно значущих цілей висвітленні діяльності законодавчої, виконавчої, судової гілок влади, правоохоронних органів та окремих посадових осіб. Першочергово значення в сучасній соціально-комунікаційній ситуації набуває уникнення комунікаційних девіацій, пов'язаних зі свідомою

негативізацією процесів державно-правового життя шляхом тлумачення одиничного як загального, явища як сутності, випадкового як необхідного, інтерпретативного порушення причинно-наслідкових зв'язків.

Як засвідчує аналіз нормативно-правових актів, на сьогодні українське законодавство вміщує низку заборонних, дозвільних, позитивно-зобов'язувальних норм відповідальності масмедіа на мезорівні інформаційно-комунікаційної взаємодії. При цьому зміст правових вимог стосується: 1) цільової орієнтації поширюваної ЗМІ інформації в аспекті її «конструктивності – деконструктивності»; 2) її відповідності критерію істинності, об'єктивності, достовірності; 3) корелятивності суспільно значущим позитивним цінностям (політичним, морально-етичним тощо).

Важливе місце серед норм мезокомунікаційної медіавідповідальності посідають вимоги до *взаємодії ЗМІ з правоохоронними органами та судовою гілкою влади*, висвітлення та коментування ходу досудового розслідування, судового провадження тощо. Зокрема, у ч. 3 ст. 34 Конституції України однією з підстав обмеження свободи слова визначено необхідність підтримання авторитету та неупередженості правосуддя. Аналогічну вимогу містить ч. 2 ст. 6 Закону України «Про інформацію». Згідно зі ст. 3 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», заборонено використання друкованих ЗМІ для «розголошення будь-якої інформації, яка може призвести до вказання на особу неповнолітнього правопорушника без його згоди і згоди його представника» [9]. Законом України «Про телебачення і радіомовлення» (п. з ч. 1 ст. 59) встановлено обов'язок телерадіоорганізацій «не поширювати матеріали, які порушують презумпцію невинуватості підозрюваного, обвинуваченого або упереджують рішення суду» [12]. Заборони на оцінювання інформаційними агентствами винуватості осіб у вчиненні кримінального правопорушення, вказівку на особу, яка ніби вчинила кримінальне правопорушення до рішення суду, публікацію матеріалів, що розкривають «тактику і методику досудового розслідування» [10], містить ст. 2 Закону України «Про інформаційні агентства».

За переконанням А. Токарської, «до добровільної взаємної інтеракції через масову правову комунікацію не можна віднести <...> коментування процесу слідства, що розцінюється як засіб тиску на судові органи» [14, с. 314], критику незалежності суду чи посягання на презумпцію невинуватості; збурення громадської думки або створення «мікроклімату, який не гарантує чесного ведення судового процесу» [14, с. 314–315]. Як на істотні комунікаційні ризики фахівці вказують на «поширення піар-технологій захисту підсудного: <...> тенденційний “захист” його репутації зі створенням іміджу повсюдної корупційності, політичних переслідувань <...>; висунення великої кількості версій резонансних злочинів, що сприяє безнадійності їх розкриття» [14, с. 313]. З-поміж деліктів мезокомунікаційного рівня – незаконні дії журналістів під час *журналістського розслідування*, які можуть вплинути на хід слідства, що його провадять працівники правоохоронних органів, «поставити під загрозу життя людей, сприяти злочинцям уникнути арешту, перехопити ініціативу у слідства або усунути свідків», порушити презумпцію невинуватості особи, передбачену ст. 62 ККУ [14, с. 328, 335].

Відповідно, доцільним в уникненні «конфліктогенної комунікативної практики» є законодавче окреслення меж «доступу журналістів до розслідування резонансних справ» і «виклад оцінок та фактів лише із відповідним коментарем фахівців у певній правовій галузі» [14, с. 342]. З-поміж правотворчих завдань сьогодення – більш чітке визначення правових обмежень щодо інформаційних повідомлень про терористичні акти, захоплення заручників «з метою запобігання створенню інформаційного поля для злочинців, популяризуванню їхніх злочинних намірів, залякування, шантажу населення» [14, с. 342].

Одним з комунікаційних ризиків, локалізованих переважно на мезорівні соціально-комунікаційних процесів, є «несанкціонований доступ до закритих інформаційних ресурсів зі злочинними намірами», продаж і перепродаж інформації, що «призводить до дій соціальних суб'єктів за межами норм права» [14, с. 324]. Поза правовим полем, за зауваженням А. Токарської, «залишаються такі способи в комунікації, як використання альтернативних методів одержання необхідної інформації» за допомогою «псевдокомунікативних схем», агітаційних прийомів, «у конкурентів, потенційних опонентів», не задоволених роботою працівників тієї чи іншої установи або тих, кого було звільнено, від місцевих журналістів, через прес-центри на приватному рівні тощо [14, с. 326].

З-поміж видів відповідальності масмедіа, що стосуються *макрокомунікаційних ризиків*, вкажемо на поширення інформації, що загрожує суспільству та державі в їх внутрішньому й зовнішньому функціонуванні: державній єдності, громадській безпеці, громадському порядку та моральності, охороні державної таємниці тощо.

Так, у ч. 3 ст. 34 Конституції України зазначено, що свобода слова може бути обмежена в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності, збереження громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам тощо [5]. Згідно із ч. 2 ст. 258-2 Кримінального кодексу України, кримінальну відповідальність передбачає використання засобів масової інформації в публічних закликах до вчинення терористичного акту. Згідно із ч. 1 ст. 3 Закону України «Про інформацію», одним з основних напрямів державної інформаційної політики є «забезпечення інформаційної безпеки України» [11]. Частина 2 ст. 6 Закону містить положення, згідно з

яким право на інформацію може бути обмежене в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи злочинам [11]. Статтю 28 встановлено, що інформація «не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів» [11].

Неприпустимість зловживання свободою діяльності масмедіа визначено ст. 3 Закону «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», згідно з якою друковані ЗМІ не можуть бути використані для закликів до захоплення влади, насильницької зміни конституційного ладу або територіальної цілісності України; пропаганди війни, насильства та жорстокості; розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі; з метою вчинення терористичних актів та інших кримінально караних діянь [9]. З урахуванням сьогоденних соціополітичних реалій та на підставі Законів України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 09.04.2015 й Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо обмеження доступу на український ринок іноземної друкованої продукції антиукраїнського змісту» від 08.12.2016, ст. 3 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» доповнено положеннями щодо неприпустимості використання друкованих ЗМІ для пропаганди комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки; популяризації або пропаганди держави-агресора та її органів влади, представників органів влади держави-агресора та їхніх дій, що створюють позитивний образ держави-агресора, виправдовують чи визнають правомірною окупацію території України [9].

Споріднені вимоги відображено в ч. 2 ст. 6 Закону України «Про телебачення і радіомовлення», якою заборонено використання телерадіоорганізацій для поширення відомостей, що становлять державну таємницю, «закликів до насильницької зміни конституційного ладу України; закликів до розв'язування агресивної війни або її пропаганди та/або розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті» [12]. Під впливом актуальних соціополітичних загроз та згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України», ч. 2 ст. 6 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» доповнено заборонами на трансляції телепередач, виготовлених після 01.08.1991, що містять популяризацію або пропаганду органів держави-агресора та їхніх окремих дій, що виправдовують чи визнають правомірною окупацію території України [12], і трансляції телепередач, крім інформаційних та інформаційно-аналітичних, одним з учасників яких є особа, внесена до Переліку осіб, які створюють загрозу національній безпеці [12].

У річищі актуальних соціополітичних тенденцій та згідно із Законом України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», ст. 9 Закону України «Про телебачення та радіомовлення» доповнено ч. 6, якою встановлено заборону на розповсюдження аудіовізуальних творів, «у яких заперечується або виправдовується злочинний характер комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років в Україні, злочинний характер націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму, створюється позитивний образ осіб, які обіймали керівні посади у комуністичній партії <...>, працівників радянських органів державної безпеки, виправдовується діяльність радянських органів державної безпеки, встановлення радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідування учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті» [12].

Заборонні норми щодо розголошення інформаційними агентствами даних, що становлять державну таємницю, закликів до «насильницької зміни або повалення існуючого конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, підриву її безпеки» [10], пропаганди війни містить ст. 2 Закону України «Про інформаційні агентства». Згідно із Законом України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», ст. 2 Закону «Про інформаційні агентства» доповнено заборонаю на пропаганду інформаційними агентствами комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки [10].

Державній безпеці та підтриманню цілісності національного інформаційно-комунікаційного простору сприяють заборонні норми, що регулюють обіг секретної інформації та інформації з обмеженим доступом. Зокрема, Закон України «Про державну таємницю» забороняє використання засобів масової інформації для розголошення відомостей, що є державною таємницею (ст. 31) [8].

Вимогу щодо захисту національного інформаційного простору відображено в Проекті закону «Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України» та Концепції національної безпеки України, однак, на думку науковців, у цих документах переважну увагу надано захисту інформації, тоді як «проблема інформаційної безпеки масової свідомості поки що не знайшла належного відображення в державній інформаційній політиці» (Курсив наш. – Л. Д.) [3, с. 29].

Загалом аналіз нормативно-правових актів, прийнятих упродовж 2014–2017 рр. («Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України» від 05.02.2015; «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного/нацистського/тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 09.04.2015; «Про внесення змін до Закону України “Про телебачення і радіомовлення”» від 01.11.2016; «Про внесення змін до деяких законів України щодо обмеження доступу на український ринок іноземної друкованої продукції антиукраїнського змісту» від 08.12.2016), засвідчує інтенсифікацію правового урегулювання на макрорівні інформаційно-комунікаційної взаємодії та появу нових правових норм, що посилюють відповідальність ЗМІ. Попри дискусійність низки положень перелічених законів і їх суперечливі оцінки представниками ЗМІ та медіаекспертної спільноти, вкажемо на закономірність правової підтримки інтеграційних, доцентрово-консолідаційних соціально-комунікаційних процесів у кризові періоди національної історії на тлі інформаційної експансії іноземних ЗМІ.

Підсумовуючи зазначимо, що важливим чинником досягнення комунікаційного балансу та комунікаційного консенсусу на сучасному етапі розвитку української державності є синергія мікро-, мезо- та макрорегулювання правової відповідальності ЗМІ.

IV. Висновки

Отже, можемо зробити висновок, що в контексті соціально-комунікаційних відносин правова відповідальність масмедіа постає чинником мінімалізації комунікаційних ризиків, досягнення комунікаційного балансу та комунікаційного консенсусу, необхідних для захисту національного інформаційного простору й поступального розвитку інформаційно-комунікаційних систем.

Спираючись на усталену в науковій традиції диференціацію соціальної взаємодії на мікро-, мезо- та макрорівні, обстоюємо доцільність виокремлення мікро-, мезо- та макрорівнів комунікаційно детермінованої правової відповідальності ЗМІ. До першого зараховуємо правові вимоги, засновані на колізії між правом на свободу масової інформації та захистом невід’ємних прав людини, зокрема на непоширення інформації, що ганьбить її гідність, честь чи ділову репутацію. До мезорівня належать правові норми та правовідносини, пов’язані з відносинами масмедіа з органами законодавчої, виконавчої, судової влади, правоохоронними структурами, їх участю в інституціоналізованих, упорядкованих нормах права суспільних процесах (передвиборчих, виборчих, досудового розслідування, судового провадження тощо). З-поміж видів правової відповідальності масмедіа, що стосуються макрокомунікаційних ризиків, вирізняємо поширення інформації, що загрожує державній і громадянській єдності, безпеці, громадському порядку та моральності, охороні державної таємниці тощо. Цілковитим умотивованим з позицій системно-синергетичного підходу вважаємо прийняття у 2014–2016 рр. низки нормативно-правових актів, спрямованих на інтенсифікацію інтеграційних, доцентрово-консолідаційних процесів у кризові періоди національної історії на тлі зовнішніх соціополітичних викликів та агресивної експансії іноземних ЗМІ.

Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо розробку й апробацію соціально-комунікативних стратегій, що синергізують правове регулювання та морально-етичну регуляцію масмедіа в забезпеченні комунікаційного балансу, комунікаційного консенсусу й мінімалізації комунікаційних ризиків в інформаційно-комунікаційній системі «масмедіа – держава – суспільство» на мікро-, мезо- та макрорівнях інформаційно-комунікаційної взаємодії.

Список використаної літератури

1. Галаджун З. В. Дифамаційний делікт як чинник комунікаційного ризику / З. В. Галаджун // Світ соціальних комунікацій : наук. журн. / [гол. ред. О. М. Холод]. – Київ : КиМУ, ДонНУ, 2011. – Т. 4. – С. 32–35.
2. Головенко Р. У країні тотального правового нігілізму журналісти знають свої права на «трієчку» [Електронний ресурс] / Р. Головенко. – Режим доступу: <http://www.mediakrytyka.info/ohlyady-analytika/roman-holovenko-yuryst-institutu-masovoyi-informatsiyi-u-krayini-totalnoho-pravovo-ho-nihilizmu-zhurnalisty-znayut-svoyi-prava-na-triyecku.html>.
3. Головій В. М. Механізми взаємодії влади та ЗМІ в контексті становлення громадянського суспільства в Україні : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 – механізми державного управління / В. М. Головій. – Запоріжжя : Класичний приват. ун-т, 2009. – 201 с.
4. Каплій О. Конституційний аспект юридичної відповідальності засобів масової інформації в Україні / О. Каплій // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право». – 2013. – Вип. 21. – Ч. II. – Т. 1. – С. 127–132.
5. Конституція України: Конституція, Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, поточна редакція тлумачення від 15.05.2014, підстава v005p710-14 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
6. Луспенік Д. Інститут дифамації і українське законодавство щодо захисту честі, гідності та ділової репутації (співвідношення та вибір пріоритету в судовій практиці) / Д. Луспенік // Право України. – 2006. – № 2. – С. 1–4.
7. Приступенко Т. О. Теорія журналістики: етичні та правові засади діяльності засобів масової інформації : навч. посіб. / Т. О. Приступенко. – Київ : Знання, 2011. – 351 с.

8. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII, поточна редакція від 05.01.2017, підстава 1798-19 // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93.
9. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16.11.1992 № 2782-XII, поточна редакція від 01.01.2017, підстава 1780-19 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 1. – Ст. 1.
10. Про інформаційні агентства : Закон України від 28.02.1995 № 74/95-ВР, поточна редакція 21.05.2015, підстава 317-19 // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 13. – Ст. 83.
11. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII, поточна редакція від 01.01.2017, підстава 1774-19 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
12. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 12.12.1993 № 3205-IV, поточна редакція 01.01.2017, підстава 1663-19 // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 43.
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України: Конституційний Суд; рішення від 20.01.2012 № 2-рп/2012, документ v002p710-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12/paran51/>
14. Токарська А. С. Правова комунікація в контексті посткласичного право розуміння : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12 – філософія права / А. С. Токарська ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – Київ, 2008. – 438 с.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2017.

Данча Л. И. Правовая ответственность массмедиа как фактор коммуникационного баланса, коммуникационного консенсуса и минимализации коммуникационных рисков: актуальный контент

В статье раскрыто значение правовой ответственности массмедиа как фактора коммуникационного баланса, коммуникационного консенсуса и минимализации коммуникационных рисков в информационно-коммуникационной системе «массмедиа – государство – общество». Отмечено, что в кризисные, переломные периоды общественного развития наряду с внутрисистемными проявлениями медиаправовой ответственности, конституированными на микро- и мезоуровнях информационно-коммуникационного взаимодействия, первоочередное значение приобретают ее макросистемные аспекты, обусловленные глобальными социополитическими и информационными вызовами. Проанализировано актуальное содержание правовой ответственности украинских СМИ.

Ключевые слова: медиаправо, правовая ответственность СМИ, коммуникационный баланс, коммуникационный консенсус, коммуникационные риски.

Dancha L. Mass Media Legal Responsibility as a Factor of Communication Balance, Communication Consensus and Minimizing of Communication Risks: the Actual Content

The article deals with the meaning of the mass media legal responsibility as a factor of communication balance, communication consensus and minimizing of communication risks in the information and communication system «mass media – state – society». The author definitions of the concepts are proposed. It is emphasized that the mass media legal responsibility as a duty to act in accordance with legal rules, to fulfill the law requirements, not to abuse subjective rights, etc., can be considered as a ground, a regulatory guarantee, a mechanism of ensuring of the communication balance and communication consensus.

Inclusive of established differentiation of social interaction on the micro-, meso- and macrolevels, the expediency of severance of micro-, meso- and macrolevels of the determined mass media legal responsibility. It is noted that in crisis periods of social development along with the intersystem manifestations of media law responsibility that are constituted at the micro- and mesolevels of information and communication interactions its makrosystem dimensions that are determined by global socio-political and informational challenges obtain the urgent importance. The actual content of legal responsibility of Ukrainian mass media was analysed.

Based on the generalization of mass media practice during the recent years the author considered that it is motivated from the standpoint of systematic and synergetic approach to adopt a chain of regulatory acts that are directed to intensifying of integration, centripetal-consolidation processes in times of crisis of national history, based on the sociopolitical challenges and aggressive expansion of foreign mass media. It is noted that an important factor in achieving a communication balance and communication consensus at the present stage of Ukraine's development is a synergy of micro-, meso- and makroregulating of mass media legal responsibility.

Key words: mass media law, mass media legal responsibility, communication balance, communication consensus, communication risks.